

kasvaa. Mikä merkitys sillä on itse teosten kannalta? Yhtä kiintoisaa olisi tietää, miksi kirjoissa sivulauseiden käyttö lisääntyy, kun taas epätäydellisten lauseiden määrä vähenee. Ovatko tähän vaikuttaneet esimerkiksi kustantajan kielelliset parannusehdotukset, kuten uusintapainoksissa ovat?

Lukijaa häiritsee taulukoiden epätasaisuus. Esimerkiksi taulukossa 2 (s. 25) ei mainita täydellisten lauseiden kokonaisuusmäärää (vaan vasta sivulla 43). Jos lukija itse laskee taulukon 2 kokonaisuusmäärän ja vertaa sitä samalla sivulla olevaan taulukokoon 1, jää epäselväksi, mihin 696 lausetta on kadonnut. Lukijan oma laskutaito on koetuksella myös taulukkoja 11 (s. 54), 12 (s. 56) ja 15 (s. 69) katsellessa. Lauseenvastikkeet on taulukoitu monipuolisesti, mutta partisiippirakenteen kokonaisfrekvenssiä kuvaava taulukko on unohtunut.

Perusteellisten laskelmien ja erittäin monipuolisten vertailujen jälkeen lukija odottaa selityksiä, miten Tiina-kirjojen kielen ja sitä kautta myös nuorisokirjallisuuden kielen ominaispiirteet eroavat muusta kaunokirjallisuuden kielestä. Olihan tutkimuksen yhtenä tavoitteena se, mikä kielestä tekee yksinkertaisen, nuorille sopivan, ja mikä monimutkaisen. Tutkimus olisi tässä suhteessa voinut edetä pitemmälle. Valmiina olevien laskelmien ja taulukoiden avulla voisi helposti verrata Tiina-kirjojen kieltä esimerkiksi Pauli Saukkosen tyylilajitutkimuksiin. Verrattaessa löytyisivät ne Tiina-kirjojen ominaisuudet, jotka ovat yleisiä taiteelliselle tyylille, kirjallisuuden kielelle yleensä, ja mitkä nimenomaan nuorisokirjallisuudelle. Näin olisi voinut todistaa tai kumota myös kirjan alussa esitetyn väitteen, että kritiikki on pitänyt Anni Polvan kieltä puhekielenomaisena ja sen vuoksi hänen tyyliään kevyenä ja pinnallisena.

Tuija Määttä on väitöskirjassaan käsitellyt Anni Polvan Tiina-kirjojen kielen syntaktisia ominaisuuksia monipuolisesti ja kiinnostavasti. Perusteellisesti tehdyt laskelmat ja lukuisat taulukot tekevät tutkimuksesta käyttökelpoisen tilastollisen vertailuaineiston muille samantapaisille tutkimuksille. Väitöskirja antaa hyvän kuvan Anni

Polvan kielestä ja sen muuttumisesta kahden vuosikymmenen aikana.

HELENA SULKALA

Deiksis laajasti ja suppeasti

MATTI LARJAVAARA *Suomen deiksis*. Suomi 156. SKS, Helsinki 1990. 332 s. ISBN 951-717-649-X.

Yleisasetelma

Termillä deiksis tarkoitetaan yleisimmin sanoen kielen elementtejä, joiden tulkitsemiseksi tarvitaan tietoa niiden kulloisenkin esittämistilanteen keskeisistä parametreista: puhujasta, kuulijasta, heidän sijainnistaan, puhehetkestä. Tällaiset elementit, malliesimerkkeinä *minä, sinä, tuo, tässä, nyt*, ovat pitkään olleet ongelmallisia kielifilosofialle ja totuusehtopohjaiselle semantiikalle sekä nytemmin vielä semantiikan ja pragmatiikan rajanvedolle, jos ajatellaan, että pragmatiikkaan kuuluvat ne merkityksen puolet, jotka eivät ole totuusfunktionaalisesti kuvattavissa (ks. Levinson 1983). Deiktiset ilmiöt ovat olennaisesti tilannesidonnaisia ja kuuluisivat siten pragmatiikkaan, mutta toisaalta: ilman näiden tilannesidonnaisten merkityspiirteiden tuntemista ei edes voi sanoa, minkä proposition ilmaus esittää. Semantiikan olisi tarkoitus käsitellä ilmausten konventionaalista, siis oletettavasti tilannetekijöistä irrotettavaa merkitystä, pragmatiikan sitä, miten nämä reaalistuvat tilannekohtaisiksi merkityksiksi. Mutta: deiktiset elementit viittaavat tilannetekijöihin ilmeisen konventionaalisesti.

Larjavaaran tutkimuksen tarkoituksena on luoda yleiskuva suomen deiktisiin järjestelmiin. Hänen kiinnostuksensa deiktisiin ilmiöihin on jo vanhempaa perua, onhan

Kirjallisuutta

hän väitellyt karjalan ja vepsän demonstraatiiveista. Tämänkertainen tutkimus koskee suomen yleiskieltä ja on lähinnä käsitteanalyttinen; analyysia ei sovelleta esiintyneisiin teksteihin tai keskusteluihin, eikä ilmiön variaatiota tarkastella. Valintansa ansiosta Larjavaara säästyy esimerkiksi käsittelemästä puhekielen *hän/se*-opposition indeksikaalista perustaa (Hanksin 1992 termi; ajattelen tässä lähinnä referoinnin *hän*-pronominia) ja testaamasta ajatuksiaan demonstraatiivien tekstuaalisesta käytöstä aineistoa vasten. Pidän tällaista rajausta täysin laillisena ja Larjavaaran tutkimusta aivan tarpeeksi sisällökkäänä, mutta jään samalla salaa kaipaamaan toisenlaisia.

Johdanto- ja päätelmälukujen lisäksi Larjavaaran tutkimus sisältää neljä lukua, jotka käsittelevät persoona-, demonstraatiivi- ja aikadeiksistä (sekä leksikaalista että tempusjärjestelmän muodostamaa) sekä lopuksi kysymystä, olisiko muutakin deiksistä olemassa. Näistä luvuista kaksi ensimmäistä, varsinaisten ydindeiktisten lekseemien kuvaus, muodostavat tutkimuksen keskeisen osan. Varsinaista tempusjärjestelmää käsittelevästä jaksosta (32 s.) saa melkein sen käsityksen, että se on mukana täydellisyyden vuoksi. Vaikka Larjavaara pyrkiikin omaan, tutusta viittekijärjestelmästä hieman poikkeavaan tulkintaan, se saa nähdäkseni vähemmän substanssia ympärilleen kuin varsinaisten deiktisten sanojen kuvaus. En tässä puutukaan tempusasiaan sen pidemmälti. Keskityn muutenkin niihin kirjan puoliin, joita pidän keskeisimpinä ja luovimpina ja ohitan useita pikku yksityiskoh-
tia, joista jossain muussa yhteydessä voisin haluta puhua.

Kuten esimerkiksi Levinsonin (1983) katsauksesta näkee, jos deiktisyys käsitte-
tään kontekstuaalisten tekijöiden vaikutukseksi ilmauksen tulkintaan, se on mukana kaikessa mitä sanotaan. Voi siis huomata esimerkiksi, että sellainen ilmaus kuin *Mikko on auton takana* on puhujakeskisesti deiktinen, jos 'takana'-suhde on laskettava puhujan sijainnin perusteella eikä suhteessa auton peräpäähän. Tulkinta voidaan projisoida myös kuulijakeskiseksi suhteutta-

malla suhde kuulijan sijainnin mukaan. Konkreettistan tässä »tulkintaa» katsomalla loogisia seurauksia: millä edellytyksin voin päätellä lauseesta *Mikko on auton takana ja nauraa* lauseen *Mikko on auton takana*? Vain jos jälkimmäisen *takana* suhteutetaan samoin perustein kuin ensimmäisen. Tämä puoli asiaa on sama perusdeiktisessä tapauksessa: lauseesta *Minä olen auton takana ja nauran* seuraa *Minä nauran* vain jos puhuja (ja aikatulkinta) on sama. Ja edelliseen esimerkkiin palataksemme: vaikka määräisten kuvausten käyttöä sinänsä ei yleensä lasketa deiksiksen piiriin, mainittuun päättelyyn vaaditaan myös, että *Mikon* ja *auton* referenssi kiinnitetään vastaavalla tavalla.

Jos deiksis (toisella sanalla indeksikaalisuus) on kaikessa mukana, mitä siis kirjan nimeltä *Suomen deiksis* pitäisi sisältää? Tämä on ilmeisesti ajatteluttanut Larjavaaraa, koska hän omistaa kahdessa viimeisessä luvussaan melkoisesti tilaa kysymykselle, mikä varsinaisesti »on» deiksistä. Vastauksessaan hän tunnustaa laajan deiksis-määritelmän mutta haluaa rajata ydinalueen, johon kuuluvat mainittujen kolmen keskeisen luvun keskeiset asiat. Ydinalueeseen kuuluvat siis ilmaukset joille deiktisyys on luontainen piirre, ts. jotka eivät voi olla olematta indeksisiä ja joilla on vähän tai ei ollenkaan muita semanttisia piirteitä. Termin alaa rajatessaan Larjavaaran työ on siis yleisteoreettinen puheenvuoro esim. Lyonsin, Fillmoren ja Levinsonin edustamaan deiksiskirjallisuuteen enemmän kuin suomen järjestelmän analyysia.

Termiä rajaava näkökulma ja deiksiksen tyyppien laatikoiminen kahlehtivat tutkimusta mielestäni liikaakin. Larjavaara näyttää vierastavan deiksis-termin käyttöä muusta kuin erityisistä lekseemeistä ja morfeemeista ja perustaa »pragmaattisen sekundaarideiksiksen» laatikon sellaisia ilmiöitä varten kuin esimerkiksi implisiittiseksi jätettyjen argumenttien tilanteinen tulkinta, esim. se että ilmaus *Istupa viereen* tulkitaan puhujan vierusta tarkoittavaksi (s. 269, 283). Mutta jos tällainen tulkinta tehdään, se on toki täsmälleen yhtä deiktinen kuin

jos käytettäisiin sanaa *minä*. Ymmärrän täysin Larjavaaran päätöksen tutkia erityisesti tiettyjä lekseemejä eikä siitä, miten tilanneparametrit ylipäättään ovat kielenkäytössä läsnä, enkä edes vastusta termin varaamista kyseisille lekseemeille; vastaavan ratkaisun tekee esim. Hanks (1992). Ihmettelen kuitenkin tarvetta pitää tilanneparametrien saanaesiintymiin sitomatonta ilmenemistä sekundaarina. Sama asia hieman toiselta kannalta: käydessään ikään kuin morfeemi morfeemilta suomen kieltä läpi Larjavaara joutuu kysymään esimerkiksi persoonapäätteen ja omistusliitteiden deiktisyyttä. Vasta eksplisiittinen syntaktinen kuvaus tekisi mielekkääksi väittää joko että itse persoonapäite on deiktinen elementti tai että se ilmaisee deiktisesti tulkittavan osallistujan mukanaolon. Kumpaan sitten päädyttäisiinkin, itse deiktinen tulkinta tuskin muuttuu tästä erilaiseksi kuin itsenäisen subjektipronominin viittaus.

Larjavaara ilmoittaa yhdeksi tarkoitukseksi verrata suomen ja useiden muiden kielten deiktisiä systeemejä ja havaitsee suomen tältä kannalta olennaisesti eurooppalaistyyppiseksi. Kovin keskeisellä sijalla vertailut muihin kieliin eivät kuitenkaan tässä ole, eikä sellaisia olisi paljon mukaan mahtunutkaan. Omienkaan deiktisten systeemien dimensioita ei aina ole helppo tulkita, joten välttämättä epätäydellisten lähteiden perusteella on vaikea sanoa mitään selkeää toisista kielistä. Mukana on esimerkiksi mielenkiintoinen kohta japanin ja suomen demonstratiivijärjestelmien eroista (s. 187–189), mutta siinä ei ole ainuttakaan esimerkkiä siitä, miten japanin pronomien käyttö loppujen lopuksi eroaa suomen käytöstä Larjavaaran tarkoittamassa mielessä. (Tästä kohtaa puuttuu myös lähdeviittaus.) En tiedä olisiko kaipaamani tieto edes kohtuullisella vaivalla kirjallisuudesta löydettävissä, ja tarkoitukseni olikin tässä vain kiinnittää huomiota vertailevan näkökulman vaikeuksiin.

Yhtenä Larjavaaran tuloksena kannattanee mainita se iloinen uutinen, että suomen deiksiksen keskeiset järjestelmät eivät ole sillä tavalla egosentrisiä, jollaiseksi deiksiksen

on usein oletettu. Persoonajärjestelmässä molemmat puheaktiosapuolet, puhuja ja kuulija, ovat tietenkin yhtä välttämättömiä, itse asiassa puhetilannetta konstituivia osia, ja demonstratiivijärjestelmässään voidaan nähdä kuulija kiintopisteenä. Larjavaaran vähemmän käsittelemiin deiksiksen muotoihin liittyy myös usein kiintopisteen siirtymistä: puhuja käsittelee kuulijaa tai jotakuta muuta deiksiksen keskuksena.

Koska deiktisten ilmausten yhteydessä tulee välttämättä puhe viittaamisesta eli referenssistä, Larjavaaran johdantoluku sisältää laajahkon johdatuksen referenssikysymyksiin, mm. spesifisyys- ja epäspesifisyyseroihin. Tässä kohtaa haluaisin epäillä Larjavaaran luoman »kvasireferentiaalisuus»-käsitteen arvoa. Hän tarkoittaa sillä (sivulta 10 päätellen) sellaisten NP:iden referentiaalisuutta, jotka ovat osana referentiaalista NP:tä (esim. *tämän kieliaktin* lausekkeessa *tämän kieliaktin esittäjä*). Miksi tuo suppeampi NP olisi katsottava jollain muulla tavalla (saati sitten »kvasi») referentiaalisiksi kuin laajempi? Sama ongelma pulpahtaa esiin (s. 45; myös 248–252), kun tekijä pohtii persoonapäätteiden ja omistusliitteiden deiktisyyttä.

Spesifisyyskysymykset saavat yleensäkin Larjavaaran työssä tärkeän aseman. Olisin mieluummin nähnyt deiktisyyden dimensioon paremmin erossa referenssiasiasta, edustuhan esimerkiksi TÄ/TU/SE-oppositio yhtä lailla referentiaalisissa kuin epäreferentiaalisissa yhteyksissä (*tällainen, noin*). Nyt esimerkiksi sinänsä mainio kuvaus 'sinä'-deiksiksen epäkanonisista muodoista on puettu spesifisyysongelmaksi (s. 46–50), ja *hän*-pronominin analyysistä, jonka deiktisyydimensiokin on mielestäni kyllin ongelmallinen, menee suuri osa sen kyselyyn, ovatko kaikki *hän*-esiintymät spesifisiä (s. 56–64; sivujen 56–57 sinänsä ongelmallisista esimerkeistä olisi selvinnyt paremmin ajatteleamalla pronomineja sidottuina variaabeleina).

Persoona

Jos lukija haluaa oppia jotain kielten deiksis- ja pronominijärjestelmistä, Larjavaaran 'hän'- ja 'he'-deiksistä käsittelevän jakson aloitus (s. 51 alkaen) ei ole kovin avulias. Ainakin itse kompastuin persoonapronominin käsitteeseen, ja olisin toivonut, että tekijä olisi tarkemmin erottanut kieliopillisen persoonan, persoonaisuuden – jos hänellä on tälle tulkinta – ja henkilöviitteisyyden. Kieliopillinen persoonajärjestelmä jakaa olioihin (tai olijoukkoihin) viittaamisen kolmia: viittaus joko puhujaan, kuulijaan tai johonkin mikä ei ole kumpikaan. Näistä kaksi ensimmäistä konstruoidaan tyyppillisesti henkilöviitteisiksi, vaikka Laitista (1992: 274) seuraten sanoisinkin mieluummin, että puheaktiin osallistujan rooli on henkilöyttyä primaarimpi. Kolmannella tyyppillä ei ole tällaista preferenssiä: pronominit (saati sitten substantiivit) voivat olla joko henkilöviitteisiä (yleiskielen *hän*), ei-henkilöviitteisiä (yleiskielen *se*) tai koko dimension suhteen neutraaleja (oman spontaani-kieleni *se*). Henkilöviitteisyys olisi tämän mukaan siis deiktisen elementin mahdollinen (presupponoitu) semanttinen piirre samaan tapaan kuin vaikkapa luontainen suku (näin ilmeisesti myös Larjavaara s. 54; jos kaikki tällaiset piirteet puuttuvat, kyseessä on hänen mukaansa neutraalideiksis).

Sivulta 43 arvaan Larjavaaran tarkoittavan persoonaisuudella henkilöviitteisyyttä, ja siitäkin päätellen, että hän sanoo esim. saksan *er-*, *sie-*, *es-*pronomineja neutraaleiksi, hän tarkoittanee persoonapronominilla luontaisesti henkilöviitteistä pronominia. Näin käy ymmärrettäväksi se, että joistakin kielistä hänen mukaansa puuttuu 3. persoonan pronomini (s. 51). Tässä Larjavaara hylkää äskeisen tapaisen negatiivisen 3. persoonan määritelmän, mutta myöhemmin, sanoessaan »Mikäli kielen kaikki 3. persoonan pronominit ovat persoonaista tyyppiä, niiden kuvaus on ehdottomasti luontevinta yhdistää roolideiksiksen eli 1. ja 2. persoonan käsittelyyn – →» (s. 52–53), hän näyttää kuitenkin sallivan sen. Miksi muuten henkilöviitteisyseronteko kieli-

opillisesti kolmaspersoonaisten deiktisten elementtien keskuudessa olisi deiktisten ilmausten jaottelussa näin tärkeä? Jos oikea syy on, niin kuin epäilen, se että esim. *hän/he* toisin kuin *se* käyttäytyy *s y n - t a k t i s e s t i* 1. ja 2. persoonan pronomien tavoin, tämä olisi kannattanut sanoa selvemmin.

Larjavaaran persoonakäsityksen ymmärtämistä vaikeuttaa hänen tapansa sisällyttää monikollisiin persoonapronomineihin – »sekundaariin roolideiksikseen» (s. 38) – muiden persoonien deiktisiä aineksia. Jäin pitkäksi aikaa kiinni sivuun 52, missä »kaikissa kielissä on ainakin semanttis-persoona-nainen 3. persoona (jos ei muuten, niin kätkeytyneenä 'me' ja 'te' -pronomineihin)». Näin siitä huolimatta, että kielestä (kuten latinasta) puuttuisi persoonapronomini Larjavaaran tarkoittamassa mielessä. Selitys tulee myöhemmin, siis monikollisten persoonapronominien yhteydessä: 'he' olisi potentiaalisten HÄN-joukko, 'te' koostuisi joko pelkistä SINÄ-komponenteista tai SINÄ- ja HÄN-komponenttien kombinaatioista, ja 'me' sisältäisi joko SINÄ/TE- tai HÄN-komponentteja vaihtelevina yhdistelminä. (Myöhemmin piirrekuvauksissaan Larjavaara tarvitseekin sitten puhuja- ja kuulijaviitteisyyden piirteiden lisäksi tästä syystä muuviitteisyyden.) Mielestäni 'me' viittaa joukkoon jossa puhuja on jäsenenä, 'te' joukkoon jossa kuulija on (kuulijat ovat) jäsenenä ja 'he' ja 'ne' joukkoon jossa ei ole kumpikaan. Monikollisuus, duaalisuus ja triaalisuus ilmaisevat jotain tämän joukon koosta, ja useissa kielissä (vaikkei suomessa) 'me'-kenttää leksemeiksi jakava inklusiivisuus–eksklusiivisuus-dimensio taas ilmoittaa, lasketaanko kuulija (ja ehkä hänen viiteryhmänsä) joukkoon mukaan. On tarpeen pitää erillään joukkoviittaus ja se, että ihmiset joskus tarvittaessa pystyvät osoittamalla tai nimeämällä spesifioimaan, keitä joukkoon kuuluu. Jos tämä tapahtuisi osoittamalla, kyseessä olisi sarja deiktisiä viittauksia, mutta esim. sanaa *me* käytetään minusta yhden deiktisen viittauksen tekemiseen. Samaa mieltä olen toki Larjavaaran kanssa siitä, että on mielenkiintoista, miten

ihmiset sitten konkreettisissa tilanteissa tulkitsevat tai jättävät tulkitsematta itsensä johonkin 'me'- tai 'te'-joukkoon mukaan.

Demonstratiivit

Ehdottomasti mielenkiintoisimpana osana Larjavaaran tutkimusta pidän satasivuista jaksoa Demonstratiivideiksis, jossa kuvataan suomen TÄ/TU/SE-oppositiota (esim. *tämä, näin / tuolla, nuo / siinä, ne*). Kaksi T-varianttia erottaa SE-variantista niiden puhujakeskisyys eli se, että referentin sijainnin oivaltamiseksi on tarkkailtava puhujaa; SE on kuulijakeskinen. TÄ-variantin erottaa lopuista sen puhujalähisyys eli se, että referentin oltava suhteellisesti lähellä puhujaa; TU- ja SE-variantit voivat olla tai olla olematta lähellä. Lukijalta vaaditaan kyllä hieman kärsivällisyyttä, sillä Larjavaara aloittaa deduktiivisesti esittämällä systeemin piirrekuvauksen ennen sen tulkintaa ja jättää sitä paitsi vielä ihmettelemään, miksi piirrekuvaus on ehdoin tahdoin redundantti. Varsinaisesti järjestelmä tietenkin seisoo tai kaatuu näiden perusdimensioiden tulkinnan mukana, ja ilmeistä on, että kyseessä ovat hyvin abstraktit distinktiot, joita käyttäen puhuja luo merkityksiä – esimerkiksi osoittaa tarkoitteen »lähisekseen» riippumatta mistään mitattavasta välimatkasta. Tietyissä tilanteissa voi vaikkapa omaan syntymämerkkiinsä viitata sanalla *tu*. Larjavaara yrittää kyllä (s. 104) palauttaa TÄ/TU-eron suhteellisiin välimatkoihin, ainakin perustapauksessa, arvioimalla kunkin variantin todennäköisyyttä tapauksessa jossa pienehkö esine (maamiina) on kymmenen metrin etäisyydellä toisistaan seisovien henkilöiden välissä. Toisessa vastaavassa tapauksessa puhuja ja kuulija lähekkäin yhdessä havainnoisivat edessään olevaa esinettä, missä tapauksessa Larjavaara arvioi esineen koolla tai muulla prominenssilla olevan tekemistä TÄ/TU-valinnan kanssa.

Peruserontekojen selvyuden ja luotettavuuden vuoksi olisi ollut hyvä, jos mukana olisi vieläkin enemmän analyyseja, joissa

eri tilanteiset parametrit vaihtelevat. Yksi hyvä esimerkki tällaisesta analyysistä saadaan, kun Larjavaara (s. 130) analysoi TÄ/TU-opposition soveltumista äänihavaintoihin, missä keskeistä näyttää olevan äänen lähde (puhujaa, kuulija tai muu) ja äänten temporaalinen järjestys. Tästä on luonteva linkki tekstieksforaan eli siihen, miten meneillään olevan diskurssin yksiköihin voidaan viitata. Sitä Larjavaara tulkitsee jakamalla tekstin puhujan omaan tuottamaan, toisen tuottamaan ja vielä tulossa olevaan. Näin paljastuu ilmeinen samanlaisuus suoran demonstratiivisen käytön kanssa. TÄ tarkoittaa tyypillisimmillään puhujan omaa kielellistä tuotosta: juuri esitettyä, juuri meneillään tai vasta tulossa olevaa – tästä syystä TÄ on helposti esittelevässä »kataforisessa» käytössä. TU on tyypillisesti kuulijan tai kolmannen tuottamaa, ja SE viittaa kuulijan ainekseen tai puhujan ja kuulijan yhteiseen ainekseen. Seuraava askel tästä on kysyä, toimivatko samat eron teot anaforassa, siis kun pronominit esiintyvät diskurssireferenttien uudelleenmainintoina. Tästä tulee kohta erikseen puhe.

Larjavaara on oikeassa siinä että SE on T-variantteihin verrattuna ei-puhujakeskinen siinä mielessä että puhujan suora eleiviittaus on sille jotenkin vieras. Tarkoitteen löytäminen on ikään kuin kuulijan vastuulla, sillä tarkoite on jo (puhujaa katsoo tarkoitteen olevan jo) kuulijan huomion kohteena. Oma tulkintani eroaa aavistuksen verran Larjavaaran tulkinnasta. Larjavaaran mukaan SE ei juuri käy tapauksista, joihin puhujalla on kosketusyhteys, paitsi anaforisena. Minusta SE on oikeastaan aina anaforinen, seuraavassa mielessä: puhujaa ilmaisee kyseisen referentin jo olevan kuulijan omastakin senhetkisestä »diskurssimallista» löydettävissä, ts. hänen huomionsa kohteena. Niinpä jos esimerkiksi tartut kaulahuiviini ja katsot sitä ihailevasti, voin hyvin sanoa *Joo, se on uusi*, vaikka *tämä* tietysti olisi myös mahdollinen. Larjavaaran mukaan (s. 105) SE käy, jos (1) referentti on jo kuulijan huomion kohteena tai (2) muuten vain selvästi kuulijan lähipiirissä. Itse siis yksinkertaistaisin asiaa hankkiutumalla

eroon ehdosta 2. Ajatellaan maksimaalisen lähellä ihmistä olevana referenttinä hänen omaa syntymämerkkiään. Minusta SE ei käy edes kuulijan omasta syntymämerkistä, ellei syntymämerkki ole kuulijan huomion kohteena (joko se on puheena tai puhuja näkee kuulijan tutkivan sitä), ja toisaalta SE käy vaikka puhujan omasta syntymämerkistä vastaavin edellytyksin. Ainakin sivulla 106 sanotun mukaan tällainen tilanne on Larjavaaralle poikkeus.

Larjavaara sanoo, että SE on nimenomaan ei-puhujalähinen, ei suinkaan lähisyyspiirteen suhteen indifferentti, ja perustelee tätä sillä, ettei se voi eksoforisena viitata puhujan olopaikkaan (s. 96). Tämä tarkoittaa, että *siinä* voi olla puhujan *tässä* vain seuraavanlaisessa anaforisessa (tai Larjavaaran termein endoforisessa) käytössä: *Muistatko entisen mielituolisi? Minäpä istun nyt siinä*. Tuskin todellakaan sanoisin toista lausetta vain siksi että huomaan sinun tuijottavan tuoliani. Äskeistä kaulahuiviesimerkkiä ajatellen näyttääkin nyt löytyvän pieni ero, kun siirrytään lokaliteettien alueelle. Sen sijaan että paneutuisin tähän syvemmälle, otan esille pari paikan deiksiksen erikoisongelmaa.

Ensimmäinen kysymys, joka tosin liittyy lokaalisuuden ilmaistamiseen pikemmin kuin varsinaiseen deiksikseen, on *tässä*- ja *täällä*-sarjojen (sisäisen ja ulkoisen sarjan) merkitysero. Larjavaaran mielestä ero on »kognitiivisesti niin ymmärrettävä», että hän ihmettelee miksi niin harvat muut kielet tekevät sen (s. 120). Larjavaaran mukaan ulkoinen sarja tulee kysymykseen, jos sijainti on jollain alueella ylipäätään, sisäinen sarja taas erottaa vielä erikseen jonkin lohkon jostain kokonaisalueesta ja paikantaa kohteen siihen. Minusta asia ei tunnu lainkaan helpolta, ja vaikka Larjavaaran kuvaus vaikuttaa oikealta, olisin jälleen toivonut enemmän sovelluksia, etenkin kun olisin aivan valmis lukemaan myös *siellä*-variantin hänen *siinä*-esimerkkeihinsä sivulla 118. Tässä kokeeksi yksi sovellus: jos etsit saksia, voin antaa sinulle suljetun ompelurasi-an ja sanoa *täällä*. Tässä siis kokonaisalue on laatikon rajaama tila, jonne et edes näe;

saksien varsinainen sijaintipaikka on vielä erikseen haettava. Mutta jos sanonkin samassa tilanteessa *tässä*, olen oikeastaan ojentanut sinulle itse sakset, niiden säiliö on irrelevantti (*tässä* olisikin ainoa valinta jos ojentaisin pelkät sakset). Saksien sijainti on siis *tässä*-tapauksessa käyttämiemme kriteerien mukaan kyllin yksiselitteinen, kun taas *täällä* jättää siihen vielä valinnanvaraa. Tämä on siis oma tulkintani Larjavaaran esityksestä; mielenkiintoista on, että ero näyttää analogiselta (in)definiittisyyden kanssa.

On vielä sekin vaihtoehto, että olet kysynyt *Missä laatikossa sakset ovat*. Larjavaara käsittelee silloin tällöin myös kielipillisiä ongelmia, ja yksi niistä on (s. 123) *tässä*- ja *täällä*-tyyppien sanaluokkakysymys; hänen mukaansa edelliset ovat vastaavien pronomien sijamuotoja eivätkä adverbeja. Vaikkei kysymys ole deiksiksen kannalta mitenkään tärkeä, sillä lienee jostain merkitystä tutkimusta lukeville opiskelijoille. Esimerkeistämme näkyy, että *tässä* on selvästi kaksiselitteinen, ja yksi tapa hahmottaa tämä kaksiselitteisyys on kuvatakin se kategorialtaan kaksiselitteiseksi, siten että jälkimmäinen *tässä* olisi *tämä*-pronomien varsinainen inessiivi, edellinen ei. Mutta tärkeämpää olisi tässä yhteydessä huomata, että koko kysymyksenasettelu »pronomini vai adverbi?» ontuu. Pronominus on parempi nähdä muiden traditio-naalisten sanaluokkien päälle menevänä dimensiona kuin sanaluokkakriteerinä. Eikö voitaisi selvyyden vuoksi vaikkapa puhua pro-adverbeista?

Deiksis tekstissä

TÄ/TU/SE-opposition käsittelystä lienee jo käynyt ilmi, että Larjavaara ei ole ottanut tutkimuksensa pohjaksi totunnaista eroa deiktisten ja anaforisten (laajemmin endoforisten; toinen endoforan tyyppi on katafora) pro-sanojen välillä vaan esittää SE-variantin systeemin täysivaltaisena jäsenenä, samoin TÄ/TU-variantit anaforisissa käytöissään. Diskurssissa luodut referentit, alu-

et jne. vertautuvat hyvinkin ympäristöstä havaittuihin, deiksiksen perusta vain käy astetta abstraktimmaksi. Tämä on selvästi ollut hyvä ja hedelmällinen tapa hahmottaa asia.

Demonstratiivideiksis-luvusta menee merkittävä osa sen käsittelyyn, miten totunnaisesti ydindeiktisinä pidetyt elementit voivat toimia tekstissä anaforisten pronomien tapaan. Larjavaara erottaa Bühleriä ja Lyonsia edelleen soveltaen kolme tekstuaalisen viittaamisen aluetta: tekstieksorfan sekä lähi- ja etäendoforan. Erityisen tärkeänä hän pitää kahden jälkimmäisen eroa. Lähi- ja etäendoforan Larjavaara määrittelee muistinkäytön pohjalta (kyseessä on siis varsin vahva kognitiotieteellinen hypoteesi): lähiendofora, yksinkertaisimmillaan tavallinen anafora, nojaa siihen mitä esitetystä diskurssista on vielä työmuistissa, kun taas etäendofora nostaa asioita esiin kesto- muistista – näin esimerkiksi kun liitän *se*-tarkenteen henkilönimen ensimmäintään antaakseni ymmärtää, että kyseinen henkilö on ollut esillä jossain aikaisemmassa keskustelussamme.

Lähiendoforasta puhuessaan Larjavaara koskettelee siis viime aikoina etenkin tekoälykirjallisuudessa paljon käsiteltyä asiaa: korrelaatin löytämistä pronominille. Larjavaaran mukaan vastaanottaja selviytyy tehtävästä soveltamalla prominenssin ja relevanssin periaatteita: SE-viittauksen kannalta topikaaliset NP:t lienevät yleisimpiä korrelaatteja, mutta järkevyyssnäkökohdat voivat johtaa toiseenkin valintaan. Mielenkiintoinen on nyt virallisen yleiskielen *tämä*, joka Larjavaaran mukaan nimenomaan ohjaa pois ilmeisimmästä valinnasta (s. 140–141); tästä on ainakin analogiayhteys puhuja- ja kuulijakeskisyyteen. Valitettavasti Larjavaara joutuu TÄ/TU vs SE-varianttien valintaa käsitellessään ohittamaan kovin mielenkiintoisia kysymyksiä – esimerkiksi sen, missä määrin suomalaiset noudattavat ylhäältä päin annettuja *tämä*-anaforan ohjeita (esiintyneitä tekstejähän Larjavaara ei analysoi) ja missä määrin jotkin intuitiiviset erot ovat sosiolingvistisiä, missä määrin semanttisia. Jälkimmäiseen kysymykseen

päädyin lukiessäni (s. 146) esimerkin *Hovimestarilla on motiivi. Häneltä myös puuttuu alibi.* [?]*Ne ~ nämä ~ nuo tosiot oikeutavat meidät pidättämään hänet.* Miksi TÄ/TU-pronominit vaikuttavat paremmilta? Ovatko ne jotenkin »hienompia»? Millaisiin tekstilajeihin tällainen vaikutelma pätee? Ja olisiko asiassa enemmänkin – minusta nimittäin näyttää siltä kuin *ne* olisi odotuksenmukainen menneessä aikamuodossa esiintyvässä narratiivissa.

Larjavaara tekee mielenkiintoisia oletuksia TÄ/TU-etäisyysopposition ilmenemis- muodoista tekstiendoforassa. Olisikin oikeastaan ihme, jos etäisyysoppositio ei jollain tavoin (metaforisesti) ilmenisi myös alueilla, joilla etäisyys on jotenkin vähemmän konkreettista. Koska oppositio kerran on olemassa, se on periaatteessa vahva keino jäsentää edellä sanottua »omaan» ja »toisen» alueeseen, mutta toisaalta eri jäsenysmahdollisuudet ovat sen verran abstrakteja, että merkitseviä tulkintaeroja voi olla hankala osoittaa uskottavasti. Pelkään kuitenkin, että puhujan intuitiot ovat yli lauserajan menevissä tapauksissa usein epäluotettavia. Itse voisin esimerkiksi (vrt. s. 150) aivan hyvin kuvitella sanovani *nämä äskeiset esimerkit* vaikka väliin olisi tullut pitkäkin tekstijakso. Sen sijaan että ryhtyisin kiistelemään siitä, kumpi meistä on oikeassa, suosittelisin esiintyneiden tekstien tutkimusta. Keskustelu spatiaalisen havaintopiirin ja tekstin viittaussuhteiden paralleliudesta on joka tapauksessa kiinnostava, ja siitä löytyy hyviä hypoteeseja aineistopohjaisen tekstianaforan tutkimukseenkin.

Myös Larjavaaran etäanaforaksi nimittämä ilmiö säilyttää hänen kiintoisan analyysinsa mukaan jotakin perusdemonstratiivien alkuperäisestä semanttisesta oppositiosta: *se*-NP hakee tarkoitteen menneestä diskurssista, *tuo*-NP pikemminkin yhteisestä kokemuspiiristä, *tämä*-NP vielä korostaa sen erityistä läheisyyttä. Toivottavasti tämä analyysi saa pian arkikeskustelujen tutkimuksesta lihaa luidensa päälle. Ehkä tarkempi analyysi myös selvittäisi, onko Larjavaaran hieman oudolla nimellä »ajatuseksorfora» kutsuma, ainakin päältä katsoen

Kirjallisuutta

omaan maailmaan suuntautuva determinanttien käyttö todella oma tyyppinsä.

Lopuksi

Kuten on käynyt ilmi, näytän olevan Larjavaaran kanssa ainakin jossain määrin eri mieltä lähes joka kohdasta, ja milloin en ole, penään ainakin lisää todisteita. Toivottavasti tämä erimielisyys koituu joillekin lukijoista inspiraation lähteeksi. Yhtä selvästi on käynyt ilmi, että teos käsittelee erittäin kiehtovia asioita ja on tutkimusaiheiden kannalta aarreaitta. Arvaan että se kuuluu opinnäytetöitään tekevien käsissä ja että sillä on käyttöä suomen kielen tutkintovaatimuksissa. Mutta helposti sulatettava se ei liene kummallekaan lukijaryhmälle. Lopuksi pari huomiota siitä, miksi näin luulen.

Larjavaara formalisoi kuvauksiaan sekä piirrenotaatiolla että predikaattilogiikan sovelluksella ja antaa välillä piirrenotaatiolle myös vaihtoehtoiset relaatiokuvaukset predikaattilogisessa asussa. (Piirrekimput sinänsä ovat täsmälleen yhtä valaisevia kuin piirteille annettu tulkinta). Hankalinta on lukea sitä notaatiovarianttia, jossa piirrekimpuja on kombinoitu loogistyyppiin formuloihin.

Logiikan käyttö on valaisevaa vain jos kuvauksella on määritelty suhde ensinnäkin formaaliseen systeemiin itseensä, tässä tapauksessa johonkin predikaattilogiikan varianttiin, ja toiseksi kuvattavaan ilmiöön itseensä (merkityksen johtaminen muodosta). Ennen kaikkea formalismin tulisi auttaa näkemään, mitä mistäkin kuvauksesta seuraa. Irrallisena illustraationa sillä on vähän merkitystä, etenkin kun predikaattilogiikan tyyppinen notaatio on välttämättä kovin kaukana ilmausten syntaktisesta rakenteesta. Larjavaaran introdusoimat lukuisat notaatiokäytänteet osoittavatkin, että kyse on illustraatiosta. Näin esimerkiksi $\hat{a}$:lla merkitty joukkovakio seuraavissa lauseissa (1a,b) ja niiden kuvauksissa (2a,b) (s. 90–91; a = yksilövakio, p = puhuja ja S = 'sisältyy'):

- (1) a. Minä olen iso.
b. Me olemme isoja.
- (2) a. $(a = p) \ \& \ PE(a) \ \& \ I(a)$
b. $S(p, \hat{a}) \ \& \ PE(\hat{a}) \ \& \ I(\hat{a})$

Jotta formulat tekisivät tehtävänsä, predikaatit PE 'henkilö' ja I 'iso' merkitsisivät eri asioita 2a:ssa ja 2b:ssä. Muutenhan 2b merkitsisi, että meidän joukkomme olisi iso henkilö, ts. ei aivan edes sitä että meitä olisi paljon. Larjavaara ei ainakaan ilmoita nojautuvansa tässä mihinkään tunnettuun järjestelmään, jossa tässä tarvittava eronteko olisi otettu haltuun. Tutkimus olisi tullut hyvin toimeen ilman predikaattilogisia kuvauksia. Ei kyllä voi sanoa, että niiden määrä tai rooli nykyisellään olisi kovin suuri, joten ne voi Larjavaaran ohjeiden mukaan (s. 17 alav.) jättää huomiotta. (Tulkinnan riippuvuutta tilanteesta voi toki kuvata myös formaalisessa semantiikassa, tosin työläästi. Väline on samantapainen kuin intentionaalisuuden kuvaamiseen käytetyt funktiot mahdollisista asiainiloista totuusarvoihin; ks. Chierchia ja McConnell-Ginet 1990: 262–280.)

Larjavaaran lähestymistapaa ja sen mukana hänen kirjoitustyyliään voinee kuvata omaperäiseksi; keskustelua muun tutkimuksen kanssa on vähän, omaa termistöä paljon. Kielenkäyttötilanteilla leikkivät ajatuskokeilut ja usein absurdiin päin kallistuvat esimerkit värikkäine henkilöineen varmasti huvittavat lukijaa, mutta muuten teksti on raskaahkoa. Tilannetta olisi helpottanut anteliaampi alaotsikoiden käyttö. Eniten kärsivällisyyttäni valitettavasti koetteli kirjan pisin ja mielenkiintoisin luku, Demonstratiivideiksis. Lähes 50-sivuisessa jaksossa Endoforiset demonstratiivit ei ole lainkaan alaotsikoita lukemista jäsentämässä, ja kirjaimin osoitettuja alajaksoja oli vaikea pitää päässään järjestyksessä. Luvusta jää myös se vaikutelma, että vähemmälläkin terminologisilla eronteilla voisi tulla toimeen.

Lukijan taakkaa lisää ikävästi se, että Suomen deiksis ei ole ulkonaisesti kovin miellyttävä kirja. Suhteuttamaton kirjasinlaji on tyly silmälle ja vielä tylympää allevii-

vauksen käyttö esimerkeissä kursivoinnin asemesta, etenkin kun esimerkit ovat usein pitkiä ja alleviivaus siis jatkuu rivikaupalla. Luulisi, että nämä asiat olisi vuonna 1990 voinut helpostikin saattaa kuntoon. Tekstissä on muutamia lyöntivirheitä ja puuttuvia sanoja, mutta ei mitään harhaan johtavaa. Loogisia kaavoja en ole käynyt läpi, mutta mainittakoon puutteellinen formula (6.1) sivulla 176.

MARIA VILKUNA

LÄHTEET

- CHIERCHIA, GENNARO – MCCONNELL-GINET, SALLY 1990: *Meaning and Grammar. An Introduction to Semantics*. The MIT press, Cambridge, Mass.
- HANKS, WILLIAM F. 1992: *The indexical ground of deictic reference*. – Alessandro Duranti ja Charles Goodwin (toim.): *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon*. Cambridge University Press.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesesiiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. SKS, Helsinki.
- LEVINSON, STEPHEN C. 1983: *Pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ihmiskielen arvoitus

MIKKO KORHONEN *Kielen synty*. Toimittanut Ulla-Maija Kulonen. WSOY, Porvoo 1993. 375 s. ISBN 951-0-18519-1.

Professori Mikko Korhonen (1936–91) oli pitkään ollut kiinnostunut ihmiskielen synnyn ongelmista ja suunnitteli aiheesta suomenkielistä esitystä, ensimmäistä lajiaan. Teos jäi kuitenkin Korhoselta kesken, ja sen on toimittanut painokuntoon dosentti Ulla-Maija Kulonen.

Mikko Korhosen luentoja ja esitelmiä

kuunnelleet muistavat hänet laajasti sivistyneenä ja kielten ominaisuuksiin monipuolisesti paneutuvana tutkijana. Tämä näkyy myös *Kielen synty* -teoksessa, josta tuskin on jäänyt mikään relevantti aihealue puuttumaan. Valitettavasti teos kuitenkin on jäänyt kirjoittajalta kesken juuri siitä vaiheesta, missä hän olisi päässyt esittämään oman tutkimusalan kielitieteen tuloksia ja näkemyksiä. Kirjan neljä viimeistä lukua ovat jääneet lyhyehkön luonnoksen asteelle.

Kirjan sisältö jakautuu karkeasti ottaen kolmeen osaan. Luvut 1–5 käsittelevät ihmiskielen yleisiä piirteitä sekä lapsen kielennoppimisesta saatuja tutkimustuloksia. Luvuissa 6–8 on puheenaiheena ihmislaji osana eri tavoin viestivää eläinkuntaa ja koko elämän evoluutiota. Luvuissa 9–12, jotka siis ovat jääneet kovin suppeiksi, aiheena sitten on se, mitä ihmiskielen synnystä ja pitkän linjan kehityksestä kielitieteen tulosten perusteella voidaan sanoa.

Kielen synnyssä on etenkin alkupuolella sängen paljon sellaista informaatiota, joka kielentutkimusta opiskelleen silmin on alkeistietoa. Tätä ei ole pidettävä vikana, koska Korhosen tarkoitus oli suunnata teoksen myös maallikkolukijoille – hänhän oli innokas tieteen populaaristaja.

Teoksen jääminen kesken on kuitenkin aiheuttanut sen, että tätä alkeistietoutta on jäänyt kirjaan enemmän ja laveammalti kuin on tarkoituksenmukaista. Voi kysyä, onko ihmiskielen syntyä käsittelevässä teoksessa syytä mennä termodynamiikan pääsääntöihin (s. 141–142) tai elämän syntyyn (193–201) asti. Keskeneräisyys näkyy ikävimmin varsin runsaana toistona: niinpä monet luvuissa 5–7 («Kuinka lapsi oppii äidinkieltensä?», «Eläinten viestintä» ja «Evoluutio») esitetyt tiedot tulevat uudelleen vastaan 8. luvussa («Kielen evoluutio»); muuan 20 rivin mittainen jakso s. 178–179 jopa toistuu sanasta sanaan s. 290; toinen vastaavan pituinen sanatarkka toistuma on s. 185–186 ja 298. Myös muiden lukujen välillä ilmenee jonkin verran päällekkäisyyttä, jota tekijä oletettavasti olisi viimeistelyvaiheessa karsinut. Niin ikään on jäänyt terminologisia epätarkkuuksia; mainitta-